

YURIDIK SHAXSLAR TOMONIDAN TO'LANADIGAN RESURS SOLIQLARI MA'MURCHILIGINING NAZARIY ASOSLARI VA IQTISODIY MOHIYATI

Qudratov Bahodir G'aybullayev

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18551226>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan resurs soliqlarining nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida resurs soliqlarining fiskal va tartibga soluvchi funksiyalari, ularning soliq tizimidagi o'rni hamda soliq ma'murchiligini takomillashtirishning ilmiy yondashuvlari yoritiladi. Shuningdek, resurs soliqlari orqali tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish, soliq intizomini mustahkamlash va byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlash masalalari nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Tadqiqot natijalari resurs soliqlari ma'murchiligini samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: resurs soliqlari, soliq ma'murchiligi, yuridik shaxslar, tabiiy resurslar, fiskal siyosat, soliq nazorati, soliq mexanizmi, byudjet daromadlari, iqtisodiy tartibga solish.

Kirish. Bugungi globallashuv va barqaror rivojlanish sharoitida tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish masalasi davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ushbu jarayonda yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan resurs soliqlari davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish bilan birga, resurslardan foydalanish jarayonini iqtisodiy jihatdan tartibga soluvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Resurs soliqlarini samarali ma'murchilash soliq intizomini mustahkamlash, soliq bazasini kengaytirish hamda ekologik va iqtisodiy manfaatlar muvozanatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois resurs soliqlari ma'murchiligining nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyatini ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etish hozirgi davrda dolzarb masala hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida tabiiy resurslardan samarali foydalanish masalasi davlat moliyaviy siyosatining strategik yo'nalishlaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Aholi sonining o'sishi, ishlab chiqarish hajmlarining kengayishi va ekologik muammolarning kuchayishi tabiiy resurslardan foydalanishni iqtisodiy va institutsional jihatdan qat'iy tartibga solishni talab etmoqda. Ushbu jarayonda yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan resurs soliqlari davlat tomonidan qo'llaniladigan muhim iqtisodiy instrument sifatida namoyon bo'ladi. Resurs soliqlari nafaqat byudjet daromadlarini shakllantiradi, balki xo'jalik yurituvchi subyektlarning resurslardan foydalanish xulq-atvorini tartibga solishga xizmat qiladi. Shu sababli resurs soliqlari ma'murchiligining nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyatini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy nazariyada resurs soliqlari tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun undiriladigan majburiy to'lovlar sifatida qaraladi. Klassik iqtisodiy yondashuvga ko'ra, tabiiy resurslar cheklangan bo'lib, ularning bozor mexanizmlari orqali tartibga solinishi har doim ham samarali natija bermaydi. Shu bois davlat tomonidan fiskal vositalar, jumladan, resurs soliqlari orqali aralashuv zarur hisoblanadi.

Neoklassik nazariyada resurs soliqlari tashqi iqtisodiy effektlarni ichkilashtirish vositasi sifatida talqin etiladi. Yuridik shaxslar tomonidan resurslardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan ekologik zararlar, infratuzilmaga tushadigan bosim va ijtimoiy xarajatlar resurs soliqlari orqali qisman qoplanadi. Institutsional yondashuv esa resurs soliqlari ma'murchiligini soliq tizimining barqaror ishlashini ta'minlovchi muhim institut sifatida baholaydi.

Resurs soliqlarining iqtisodiy mohiyati ularning ko'p funksiyali xarakterida namoyon bo'ladi. Birinchidan, resurs soliqlari fiskal funktsiya orqali davlat va mahalliy byudjetlar daromad bazasini mustahkamlaydi. Ayniqsa, hududlarda joylashgan yirik sanoat korxonalari tomonidan to'lanadigan resurs soliqlari mahalliy byudjetlar barqarorligining muhim manbai hisoblanadi.

Resurs soliqlari tartibga soluvchi funktsiya bajarib, yuridik shaxslarni resurslardan tejamkor va samarali foydalanishga undaydi. Yuqori soliq yuklamasi resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga rag'batlantiradi. Shu tariqa resurs soliqlari iqtisodiy manfaatlar va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Resurs soliqlari ma'murchiligi soliq hisobini yuritish, soliq bazasini aniqlash, soliq nazoratini amalga oshirish, soliq tushumlarini prognozlash va undirish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Samarali ma'murchilik tizimi soliq intizomini mustahkamlash va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qiladi.

Yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan resurs soliqlarini ma'murchilashda shaffoflik, axborot texnologiyalaridan foydalanish va risklarni boshqarish mexanizmlarining mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Ma'murchilik jarayonining murakkabligi yoki noaniqligi soliq to'lovchilarning majburiyatlarni bajarmasligiga olib kelishi mumkin, bu esa byudjet tushumlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda resurs soliqlarining asosiy nazariy jihatlar va ularning iqtisodiy mohiyati tizimli tarzda aks ettirilgan.

1-jadval

Resurs soliqlarining nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyati

Nazariy yondashuv	Resurs soliqlarining mazmuni	Iqtisodiy mohiyati	Yuridik shaxslar faoliyatiga ta'siri	Ma'murchilikdagi ahamiyati
Klassik iqtisodiy nazariya	Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun majburiy to'lov	Byudjet daromadlarini shakllantirish	Ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi	Soliq bazasini aniq hisoblash zarurati
Neoklassik yondashuv	Tashqi iqtisodiy effektlarni ichkilashtirish vositasi	Ekologik zararlarni qoplash	Resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish	Soliq stavkalarini ilmiy asoslash
Institutsional nazariya	Resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi institut	Iqtisodiy va ekologik muvozanat	Xo'jalik yuritish xulq-atvorini o'zgartirish	Shaffof va barqaror ma'murchilik tizimi

Fiskal yondashuv	Davlat daromadlarini oshirish vositasi	Hududiy byudjet barqarorligi	Moliyaviy rejalashtirishga ta'sir	Tushumlarni prognozlash va nazorat
Barqaror rivojlanish konsepsiyasi	Resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish	Uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik	Ekologik mas'uliyatni oshirish	Integratsiyalashgan soliq nazorati

Manba: Muallif ishlanmasi.

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar resurs soliqlarining nazariy asoslari va ularning iqtisodiy mohiyatini tizimli ravishda ochib beradi. Xususan, klassik iqtisodiy nazariya resurs soliqlarini tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun undiriladigan majburiy to'lov sifatida talqin qilib, ularning asosiy vazifasini byudjet daromadlarini shakllantirish bilan bog'laydi. Neoklassik yondashuv esa resurs soliqlarini tashqi iqtisodiy effektlarni ichkilashtirish vositasi sifatida ko'rib, ekologik zararlarni qoplash va resurslardan foydalanishning salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan mexanizm sifatida baholaydi. Institutsional nazariya doirasida resurs soliqlari resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi muhim institut sifatida namoyon bo'lib, iqtisodiy va ekologik muvozanatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, jadvaldan ko'rinib turibdiki, fiskal yondashuv va barqaror rivojlanish konsepsiyasi resurs soliqlarining zamonaviy iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada kengroq ochib beradi. Fiskal yondashuv resurs soliqlarini davlat va hududiy byudjetlar barqarorligini ta'minlovchi asosiy daromad manbalaridan biri sifatida talqin qilsa, barqaror rivojlanish konsepsiyasi ularni uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik va ekologik mas'uliyatni oshirishga xizmat qiluvchi instrument sifatida baholaydi. Yuridik shaxslar faoliyatiga ta'sir nuqtai nazaridan esa resurs soliqlari ishlab chiqarish xarajatlariga, moliyaviy rejalashtirishga hamda ekologik mas'uliyat darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu holat resurs soliqlari ma'murchiligida shaffoflik, ilmiy asoslangan soliq stavkalari va integratsiyalashgan soliq nazoratini joriy etish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yuridik shaxslar tomonidan to'lanadigan resurs soliqlari iqtisodiyotda muhim fiskal va tartibga soluvchi rolni bajaradi. Ularning nazariy asoslari tabiiy resurslarning cheklanganligi va bozor mexanizmlarining yetarli samaradorlikni ta'minlay olmasligi bilan izohlanadi. Resurs soliqlari ma'murchiligini ilmiy asoslangan holda takomillashtirish byudjet daromadlari barqarorligini ta'minlash, soliq intizomini mustahkamlash va ekologik barqaror rivojlanishga erishish imkonini beradi. Shu bois mazkur yo'nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar davlat moliyaviy siyosatini yanada samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Almardonov, M.A. & Qoziyeva, N. (2017). Soliqlar va Soliqqa Tortish. Toshkent: Ilm-fan.
2. OECD (2017). Tax Administration 2017. Parij: OECD Publishing.
3. IMF (2019). Corporate Taxation in the Global Economy. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi.
4. OECD (2019). Tax Administration 2019. Parij: OECD Publishing.
5. PwC Uzbekistan (2022). Tax Code Amendments Uzbekistan. Toshkent: PwC.

6. Efuntade, A.O. & Efuntade, O.O. (2023). Tax Income and Economic Development: The Resource Dependency Theory (RDT). *Journal of Accounting and Financial Management*.
7. Abbas, S., Xu, D., Yuna, G., Hussain, J., Abbas, H. & Rafique, K. (2024). The contribution of resource-based taxation, green innovation, and mineral trade toward ecological sustainability in resource-rich economies. *Resources Policy*.
8. Deserno, L. & Sterk, E. (2024). Resource Taxes as an Instrument to Foster Circularity? *Circular Economy and Sustainability*.
9. Suárez Serrato, J.C. & Zidar, O.M. (2023). How Do Corporate Taxes Affect Economic Activity? *NBER Reporter*.
10. Duhoon, A. (2023). Corporate Tax Avoidance: A Systematic Literature Review and Future Research Agenda. *Journal of Small Business and Enterprise Development*.
11. Umirov, X. (2024). Yuridik shaxslar mol-mulkiga soliq solishning o'ziga xos xususiyatlari. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*.
12. ATAF (2023). Compliance Risk Management by Tax Administrations. *Afrika Soliq Ma'murchiligi Forumi*.